

2079

WWW.Etab.ir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.Ketab.ir

سرناسه : دانشانی، سید حسن، ۱۳۵۵ -، گردآورنده
عنوان و پدیدآور : جستارهایی در مدرسه کلامی قم / جمعی از نویسندگان؛
به کوشش دانشیار حسن طارسی؛ تحقیق پژوهشکده کلام اهل بیت (علیهم السلام)؛
ویراستار محمدحسین جلان.
مشخصات نشر : قم : موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث. سازمان چاپ و نشر، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری : ۳۵۶ ص.
فروست : پژوهشکده کلام اهل بیت (علیهم السلام)؛ ۳.

ISBN: 978 - 964 - 493 - 882 - 5

وضعیت فهرست نویسی : فیپا
یادداشت : کتابنامه به صورت زیرنویس.
موضوع : مدرسه ها -- ایران -- قم
موضوع : Schools -- Iran -- Qom
شناسه افزوده : موسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث. پژوهشکده کلام اهل بیت (علیهم السلام)
شناسه افزوده : پژوهشگاه قرآن و حدیث
رده بندی کنگره : LA۱۳۵۴/۸ط۲ ۱۳۹۵
رده بندی دیویی : ۳۷۰/۹۵۵۱۲۸۲
شماره کتابشناسی ملی : ۴۲۳۷۱۵۹

حسارهای در دوره کلامی قم

جمعی از نویسندگان

زیر نظر: محمد تقی سبحانی

به کوشش: سید حسن طالقانی

دارالحديث در مدرسه کلامی قم

جمعی از نویسندگان

ز. نظر: سید محمد سیاحی

به کوشش: سید حبیب غالقانی

تهیه: پژوهشگاه اسلام اهل بیت (علیهم السلام) / ۵

کنترل نهایی: سید حبیب غیری

سر ویراستار: علی خنجر

ویراستار: محمدحسن باجلان

نمونه خوان: علینقی پارسانیا، سید هاشم شهرتانی، محمدعلی ناغی

صفحه آرا: مهدی خوشرفتاراکرم

طراح جلد: حسن فرزنانگان

ناشر: سازمان چاپ و نشر دارالحديث

چاپ: سوم / ۱۳۹۷

چاپخانه: دارالحديث

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۲۹۰۰۰ تومان

دفتر مرکزی: قم، میدان شهدا، خیابان معلم، پلاک ۱۲۵، تلفن: ۳۷۷۴۰۵۲۳ - ۰۲۵ / ۳۷۷۴۰۵۲۱ - ۰۲۵

ص. پ. ۴۴۶۸ / ۳۷۱۸۵

نمایشگاه دائمی علوم حدیث (قم، خیابان معلم) تلفن: ۳۷۷۴۰۵۴۵ - ۰۲۵ / فروشگاه شماره ۱، خیابان معلم،

مجتمع ناشران، طبقه همکف پلاک ۲۹) تلفن: ۳۷۸۴۲۳۰۹ - ۰۲۵ / ۳۷۸۴۲۳۱۰ - ۰۲۵

فروشگاه شماره «۳» (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام) درب شرقی (۷) تلفن: ۵۵۹۵۲۸۰۲ - ۰۱۱

فروشگاه شماره «۴» (شهر ری، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام) درب جنوبی) تلفن: ۵۱۲۲۴۴۹۳ - ۰۲۱

<http://darolhadith.ir>

darolhadith.20@gmail.com

<http://shop.darolhadith.ir>

ISBN: 978 - 964 - 493 - 882 - 5

* کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

۳۴۰۱۴۵۲۰۰۲۰۳۶

فهرست اجمالی

فصل اول: شکل‌گیری

- ۱۲..... مدرسهٔ کلامی قم / سید حسن طالقانی
- ۳۷..... خاندان اشعری و دبیر آن به میر تحوا / مکتب حدیثی قم / سهیلا پیروفر، محمدمهدی آجیلیان مافوق
- ۶۹..... اخراج راویان از قم؛ اقدامی اجتماعی یا اعتدادی / سید حسن طالقانی

فصل دوم: اندیشه‌ها و آثار

- ۸۶..... انتقال میراث حدیثی کوفه به قم؛ جایگاه و نقش ابراهیم بن هاشم / سید حسن طالقانی
- ۱۰۴..... جریان متهم به غلو در قم / سید حسن طالقانی
- ۱۲۳..... بازخوانی سیرهٔ حدیثی محمد بن خالد برقی / علی‌رضا بهر / سید علی رضا حسینی
- ۱۵۴..... زمینه‌های تاریخی کتاب کافی با تکیه بر جنبه‌های کلامی / علی محمد...
- ۱۷۹..... کلینی و عقل‌گرایی / محمد اخوان
- ۲۰۶..... گسترهٔ علم امام از منظر کلینی و صفار / عبدالرضا حمادی
- ۲۲۸..... عقل‌گرایی شیخ صدوق و متکلم بودن او / رضا برنجکار، سید محسن موسوی

فصل سوم: شخصیت‌ها

- ۲۷۶..... بررسی شخصیت و احوال عبدالله بن جعفر حمیری؛ علی‌رضا بهرامی
- ۲۹۵..... سعد بن عبدالله اشعری / محمدتقی شاکر
- ۳۱۰..... جایگاه محمد بن حسن صفار و کتاب بصائر الدرجات در میراث حدیثی شیعه / جعفر رحیمی
- ۳۳۵..... علی بن ابراهیم بن هاشم / روح‌الله رجبی

سخن پژوهشکده

عصر حاضر دوره بازیابی هویت‌های دینی و خیزش‌های مذهبی و معنوی دانسته‌اند. در این میان، شیعه در سنجش با دیگران، نمودی نمایان‌تر داشته و در عرصه‌های گوناگون فرهنگی و سیاسی بر محیط پیرامون خود تأثیر شگرف بر جای گذاشته است. البته این نفوذ و تأثیر از چشم دیگران پنهان نمانده و رقیبان به رویا سر و ناآشنایان را به کندوکاو واداشته است؛ نماد و نشانه این تکاپوها را در عرصه‌های علم و رسانه‌ای به خوبی می‌توان بازشناخت.

گسترش مراکز شیعه‌شناسی در شرق و غرب، انجام پژوهش‌های بزرگ و کوچک، کنفرانس‌ها و نشست‌های تخصصی در گوشه‌گوشه جهان، تاریخ و اندیشه شیعه و نیز هدایت پایان‌نامه‌های دانشگاهی و فرصت‌های مطالعاتی به سمت موضوعات مرتبط با تشیع و سرانجام چاپ صدها کتاب و مقاله تخصصی در این باره، تنها بخشی از تلاش‌های به ظاهر فرهنگی است که در طول سه دهه اخیر به انجام رسیده‌اند. این همه دستاورد حجم سنگین فضای تبلیغاتی و رسانه‌ای که بیشتر به دنبال تخریب چهره تشیع و شیعیان است، از پنجه میدان درگیری حوزه‌های علمی شیعه در این کارزار نابرابر پرده برمی‌دارد.

نگاهی گذرا نشان می‌دهد که هویت معرفتی شیعه بیشترین حجم را در این پژوهش‌ها و تبلیغی به خود اختصاص داده و غالباً تلاش بر این است که با ارائه انگاره‌ای ناراست و سرگذشتی نامیمون از شیعه، تصویر تابناک مکتب تشیع را در تاریکی فرو برند. شیعه امامیه با بهره‌مندی از مکتب گران سنگ اهل بیت (علیهم‌السلام) و با تکیه بر معارف اصیل قرآن کریم، پیشینه‌ای پرمایه و افتخارآمیز در پاسداری از دستاوردهای والای رسول گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) بر جای گذاشته و پیشاهنگی خود را در پاسداری و گسترش اسلام اصیل نشان داده است. اما سوگ‌مندانه باید گفت که دشمنان از دیرباز کینه‌توزی و کوه‌اندیشی را آیین خود ساخته، دشمنان بر چهره پاک‌ترین پیروان کشیده و پرده پندارهای خویش را بر حقایق آشکار تاریخی فرو انداخته. آنان که با استفاده از سایه سنگین

سیاست و قدرت، امان از صدای مخالف می‌بردند و با بهره‌مندی از ثروت و امنیت، فارغ‌دلانه به نشر آرا و انظار خویش می‌پرداختند، سرانجام به پردازش صورت جدیدی از تاریخ اسلام و مسکن دست یازیدند که هنوز هم جامعه و فرهنگ اسلامی را به سختی می‌آزارد و امروزه آثار شوم آن در قالب افراطی‌گری، انسانیت را در کمین تهدید و مسلخ تکفیر گرفته است. آری، این نگره نامبارک چنان در فرهنگ مسلمانان مؤثر افتاد که منابع و مصادر نخستین تاریخی و فرقه‌نگاری اسرار بر زیر نفوذ خود گرفت و امروزه بیگانگان عیب‌جو و کنج‌کاو و آشنایان بیمار دل در این آثار، سندی از تاریخ اسلام و تشیع می‌یابند که پاک کردن آن به سادگی میسر نیست.

از سوی دیگر در دهه‌های اخیر فرصتی برای شیعیان فراهم آمده است تا با شناسایی و شناساندن خویش، بکتب اهل بیت علیهم‌السلام را از مظلومیت و محجوریت به در آورده، زمینه آشنایی و راهیابی بسیاری را با آموختن نهادهای فقهی آنی فراهم سازند. عقب‌ماندگی تاریخی جامعه شیعه به اسباب برونی و درونی، کار ما را در تارک این صحنه و بازنمایی نوآمد و بی‌پایه از فرهنگ و هویت خویش دشوار ساخته است. بدیهی است که برای این منظور باید مسئله‌ها و موضوع‌های فراوانی را به بحث گذاشت و بحث‌ها را به دست تحقیق سپرد. این حرکت به دلیل گستردگی موضوعات و کمبود امکانات، فرم‌مند برنامه‌ریزی دقیق و جامع است و تنها با همت و هماهنگی مؤسسات و محققان برجسته امکان‌پذیر است.

پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام دقیقاً بر اساس همین نگرش سه‌جانبه شکل گرفت تا قفل غفلت و غبار تغافل را از اندیشه تشیع بزداید و آموزه‌های گران سنگ فقه و اهل بیت علیهم‌السلام را به دور از پرده پندار مخالفان و فراتر از دست‌اندازی ناآگاهان، معرفی کند. در این خصوص، «گروه تاریخ کلام» برنامه خود را بر ریشه‌یابی هویت فکری و تاریخی اندیشه کلامی شیعه متمرکز کرد و با پی‌ریزی طرح کلان «تاریخ کلام امامیه» بار سنگین پژوهش در این فضای که رخنه‌ناخته شده، را بر دوش گرفت. این طرح که در گام نخست، بازنمایی و تحلیل دقیق مدرسه‌های کلامی امامیه را در دستور دارد، تاکنون با کاوش در زوایای تاریک و مبهم تفکر امامیه در دوران نخستین و میانه، دستاوردهای فراوانی را در قالب مقاله و کتاب آماده عرضه دارد. جستارهایی که اینک در چهار مجلد پیاپی ارائه می‌شوند، حاصل پژوهش در مدرسه‌های مدینه، کوفه، قم و بغداد هستند که در مجموع تصویری تازه از تاریخ کلام امامیه در دوران پیدایی و پایه‌ریزی آن نشان می‌دهد. این چند جلد با جستاری مستقل تکمیل می‌شود که به اختصار به معرفی همه مدرسه‌های کلامی امامیه

می‌پردازد. البته این پژوهش‌های آغازین، هم‌اکنون با مطالعات عمیق و جامع‌تر در پژوهشکده در حال پیگیری است و کم‌کم فرآورده‌های آن نیز تقدیم جامعه علمی خواهد شد. فروتنانه بضاعت خویش را به عرصه نقد و نظر متخصصان می‌سپاریم و پیشنهادها و پشتیبانی‌های آنان را امید می‌دانیم.

سپاس‌گزاریم از کسانی که در این مسیر ما را با لطف خود نواخته و منت‌دار خویش ساخته‌اند. پیش از همه باید از حضرت آیت‌الله ری‌شهری «رئیس مؤسسه دارالحدیث و پژوهش قرآن و حدیث» که بردبارانه و گشاده‌دست همه امکانات لازم را برای شکل‌گیری این برنامه پژوهشی فراهم آورد، تشکر کنیم و نیز قائم مقام پژوهشگاه جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر رضا ابرجکبار، مدیران و همکاران ارجمندشان را سپاس می‌گوییم که مساعدت‌های بی‌دریغ ایشان، سواره توشه راه پرفراز و نشیب‌مان بوده است. و سرانجام، تلاش مدیران و محققان گرانمایه‌ای را تدریس می‌نهم که هدایت و مهارت آنان، دست‌مایه اصلی این پژوهشکده برای دستیابی به اهداف بلند و افق‌های بلند آینده است، و در این میان، به ویژه از حجت‌الاسلام والمسلمین اکبر اقوام کاشانی، معاونت پژوهشی، تشکر می‌کنیم که خستگی‌ناپذیر در سامان بخشیدن به همه فعالیت‌های یار و مددکاری و مددکار و مشفق است. در آخر لازم است از پژوهشگرانی که سهمی در تهیه محتوای این مجله داشته‌اند قدردانی نموده و به‌طور خاص تلاش‌های حجة الاسلام والمسلمین سید حسن طالقانی را در تنظیم به سامان رساندن این مجموعه ارج نهیم.

این همه توفیقات را تنها به لطف حضرت حق تعالی می‌دانیم و بر این نعمت، سر سپاس و ستایش بر آستان جلال او می‌ساییم و سایه عنایت مولایمان حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه) بزرگ‌ترین سرمایه برای به انجام رساندن رسالت بزرگ پاسداری از معارف مکتب وحی می‌شماریم.

محمد تقی سبحانی

رئیس پژوهشکده کلام اهل بیت (علیهم‌السلام)

سخن آغازین

شیعیان با بهره‌گیری از معارف اهل بیت علیهم‌السلام و در پرتو خردورزی، حرکت فکری و کلامی خود را از همان آغاز در مدینه و بر محور خاندان وحی پایه‌گذاری کردند. اصلی‌ترین باورهای شیعه در این مدرسه مطرح شدند و کلام شیعه شکل گرفت و می‌توان مدرسه مدینه را پیش‌گام عرصه کلام اسلامی به شمار آورد. با آغاز سده دوم، معارف اعتقادی اهل بیت علیهم‌السلام در یک نهضت علمی در کوفه انتشار یافت و در نالقه تفاهات نظریه‌های علمی تبیین شد. اصحاب امامیه در کوفه که دریافت حقایق دین را در پرتو تذکار و تعالیم وحی مسطور می‌دانستند، با دورویکرد مختلف به تبیین معارف اعتقادی پرداختند و جریان مهم کلامی را پدید آوردند: یک جریان، با رویکردی کلامی به دنبال تبیین عقلانی معارف و مسائل دینی و از سوی دیگر، مقابل جریان‌های فکری رقیب بود و جریان دیگر، با رویکردی حدیثی در پی فهم دقیق معارف و عرضه آنها به جامعه مؤمنان.

جریان نخست که رویکرد عقلانی و نظریه‌پردازانه داشت و از آغاز سده دوم، نهضت علمی بزرگی را در کوفه پدید آورده بود، تحت تأثیر عوامل پسندی با افروزی زو، هنگام روبه‌رو شد؛ اما جریان متن‌گرا، با انتقال به شهر قم، امتداد اندیشه کلامی امامیه را در مدرسه‌های دیگر رقم زد. مقدار بسیاری از میراث حدیثی امامیه تا نیمه سده سوم از کوفه به قم منتقل شد و مشایخ قم به پالایش و ویرایش آن میراث از کاستی‌ها و کژی‌ها پرداختند. در همین مدرسه برای نخستین بار، احادیث کلامی امامیه در یک نظام جامع و هماهنگ گردآوری و باب‌بندی شدند و جوامع حدیثی کلامی همچون کافی کلینی و مجموعه آثار شیخ صدوق شکل گرفتند.

گرچه وجهه اصلی در قم رویکرد حدیثی بود و غالباً مدرسه قم را با همین سیمای حدیثی شناسایی کرده‌اند، بعد کلامی قم نیز بارز و برجسته است و می‌توان در درون این مدرسه حدیثی به مدرسه‌ای کلامی اشاره کرد که با پیشینه‌ای تاریخی در کوفه، جریان مستمر و تأثیرگذاری را در تاریخ کلام امامیه پدید آورده است؛ اما اسف‌مندانه، این نقش کلامی قم کمتر شناخته شده و حتی به مخالفت با علم کلام مشهور شده است. از همین روست که در مطالعه تاریخ کلام امامیه، از شخصیت‌ها و میراث این مدرسه فکری و نقش آن در اندیشه کلامی امامیه غفلت شده

و می‌شود. در تحقیقات پراکنده و اندکی نیز که درباره این حوزه انجام شده است، عمدتاً به ابعاد کلامی مدرسه قم توجه نشده و قم را تنها به عنوان یک حوزه حدیثی مطالعه کرده‌اند. وجود جریان‌های مختلف فکری، شخصیت‌های مهم و تأثیرگذار و میراث کلامی مهم و گران، مطالعه در مدرسه فکری را ضروری می‌سازد؛ اما حجم اندک پژوهش‌ها در این باره و وجود ابهام‌ها و نقاط تاریک در این دوره از تاریخ فکر، همواره مانعی برای پدید آمدن پژوهش‌های گسترده در این زمینه بوده است. ما شاید خلاً جدی در این مقطع از تاریخ اندیشه امامیه هستیم.

این مجموعه نشر که با نام «جستارهایی در مدرسه کلامی قم» انتشار می‌یابد، منتخبی از مقاله‌ها و پژوهش‌های پژوهشگران همین پژوهشکده و نیز چند مقاله از محققان دیگر مراکز علمی است که هر یک بعد از ابعاد و سائل مرتبط با مدرسه قم پرداخته است. پاره‌ای از این مقاله‌ها پیش‌تر در نشریه‌های مختلف چاپ رسیده‌اند و اینک در این مجموعه بازنشر می‌شوند و پاره‌ای دیگر از این پژوهش‌ها برای نخستین بار در این مجموعه انتشار می‌یابند.

این مجموعه در سه بخش ادبیات، فلسفه و تنظیم شده است؛ بخش نخست با نام «شکل‌گیری مدرسه قم» با سه مقاله، در پی معرفی مدرسه قم و تبیین ریشه‌ها و شکل‌گیری این مدرسه است. بخش دوم با نام اندیشه‌ها و آثار، با هفت مقاله، پژوهش‌هایی در اندیشه‌های کلامی اصحاب قم و ویژگی‌های میراث این مدرسه است. در این مقالات تلاش شده است با نگاهی در آثار و شخصیت‌های محوری، به مؤلفه‌های فکری و کلامی مشایخ قم توجه شود و بخش سوم با نام شخصیت‌ها، با اختصار به معرفی چند تن از شخصیت‌های برجسته این مدرسه پرداخته است.

در آخر از محققانی که این مجموعه حاصل تلاش آنهاست و از استادانی که در فراهم آوردن این مجموعه یاری‌ام رساندند، تشکر و قدردانی می‌کنم.

امید آن که این مجموعه بتواند گامی به جلو در معرفی تاریخ اندیشه امامیه باشد.

سید حسن طالقانی

مدیر گروه مطالعات موضوعی